

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ЗМІСТ ФЕНОМЕНУ ВИХОВАННЯ

ПЕТРО ГУСАК, ЛЕСЯ МАРТИРОСЯН

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, (Ukraine)

ABSTRACT: *The article investigates the phenomenon of social and cultural content of education. The basic functions of culture are described in the article. It is proved that culture is part of the content of education. By the delimitation of notions „civilization” and „culture” the main contents sociological and cultural characteristics of education are presented in the given article.*

KEY WORDS: *culture, civilization, the phenomenon, phenomenon of cultural values, sociological approach, cultural approach, spiritual values, wealth, social institution*

Використання категорії культури у процесі дослідження сутності виховання є традиційно актуальним. Це пояснюється тим, що по-перше, «соціальний і персональний простір, історичний і особистий час буття як дорослої людини, так і дитини, заповнений матеріальними об'єктами, ставленнями, цінностями, інформацією і технологіями, що мають пряме відношення як до матеріальної, так і духовної культури»¹. По-друге – «мета виховання, зміст, закономірності процесу виховання, методи і засоби – усі ці педагогічні поняття взаємопов'язані з філософсько-культурологічними категоріями, такими як культура, культурно-історичний тип, культурно-історичне середовище, духовний субстрат певної культури, аксіо - і гносеологічна традиція тієї чи іншої культури»².

Таким чином, культура входить до змістової складової виховання, а культурне середовище - до основного поля діяльності вихователя. Соціологи вважають, що створення та збереження культури не є самоціллю, а способом виживання та існування людини як суспільної істоти в соціальному середовищі. З цього випливають основні завдання, які вирішує культура: по-перше – це соціалізація людини, тобто збереження і примноження у ній всього істинно людського, а значить і суспільного,

---

¹ В. И. Максакова, *Лекции 1-5*, [в:] *Педагогическая антропология*, ред. В. И. Максакова, Москва 2001, с. 208.

² П. А. Гагаев, *Культурно-исторический аспект развития отечественных философско-педагогических учений XVIII - XX веков*, Волгоград 2000, с. 518.

подруге, це така організація життя суспільства, яка служила б подальшому суспільному процвітанню в ім'я людини³.

Культура є одним із найцінніших здобутків соціуму, який впливає на всі фундаментальні процеси в ньому. Як соціальний феномен вона є складним і поліструктурним явищем. Культура інтегрована в різноманітні сфери життєдіяльності людини. Звідси - неоднозначність самої дефініції культури, її логічної структури, сутності та форм. Кожне з визначень культури фіксує реальні й значущі риси та особливості культури, але жодне з них не є вичерпним⁴.

Полісемантичність поняття «культура» та глибина змісту обумовили появу його багатьох наукових визначень. Першопочатково термін «культура» (лат. *cultura agri*) означав обробіток землі. Поступово ним стали позначати все, що створила людина.

На сучасному етапі поняття «культуру» розуміють як у широкому (характеристика історичних епох, конкретних суспільств, народностей і націй, специфічних сфер суспільного життя або людської діяльності), так і у вузькому значенні - сфера духовного життя людей. «Культура включає в себе предметні результати діяльності людей (машини, побудови, результати пізнання, твори мистецтва, результати, норми моралі і права та ін.), а також людські сили і здібності, що реалізуються в діяльності (знання, вміння, навички, рівень інтелекту, моральний та естетичний розвиток, світогляд, способи і форми спілкування людей). Широта охоплюваних культурою явищ впливає на закріплення за цим поняттям багатьох смислових відтінків, що, у свою чергу, сприяє варіативному його тлумаченню, розумінню й використанню різними науками»⁵.

Культура, як невід'ємний компонент людської діяльності, поділяється на духовну і матеріальну. Філософія розглядає духовне життя суспільства як процес функціонування духовного в суспільстві. Можливість виділення духовного життя, як наукової абстракції, зумовлена тим, що за певних історичних умов вона виокремлюється в особливий вид діяльності, який має досить складний механізм свого здійснення. Абсорбовані у формах духовності: творах мистецтва, наукових працях, філософських системах, релігійних догматах, політичних доктринах тощо, – цінності,

³ Г. А. Голубева, *Соціологія*, Москва 2004, с. 57.

⁴ *Соціологія*, ред. В. Г. Городяненко, Київ 2003.

⁵ Л. Т. Левчук, *Історія світової культури*, Київ 2010, с. 6-7.

ідеї, імперативи, норми утворюють зовнішній наперед заданий індивідному існуванню світ соціальної буттєвості⁶.

Духовні цінності і норми продукуються різними формами суспільної свідомості – ідеології, політики, моралі, права, науки, мистецтва і релігії. Вони визначають ціннісні орієнтири виховання. У контексті соціології духовні цінності постають у вигляді специфічних соціальних інститутів культури у духовній сфері і забезпечують духовне виробництво, яке розглядається як створення духовних цінностей і ідей. Науковці вважають, що у цьому полягає суть діяльності вказаних інститутів. Їх роль у житті суспільства, у тому числі і у вихованні, надзвичайно важлива. Специфічні соціальні інститути культури виконують функцію включення людей у систему існуючих соціальних і духовних зв'язків і відношень (соціально-інтегративну). Саме цю мету переслідують інститут науки, мистецтва, релігії тощо. Вони організують складну систему духовної діяльності у сфері наукової, художньої, релігійної та іншої духовної творчості, а також забезпечують освоєння і розподіл продуктів цієї творчості⁷.

Матеріальна культура має свою внутрішню структуру: предмети матеріального виробництва (одяг, речі, засоби виробництва, технології, творчий потенціал працівників); культура відтворення людства, способи поведінки людини в інтимній сфері; фізична культура (формування і зміна фізичних можливостей людини – сюди відноситься спорт, гімнастика, гігієна тіла, профілактика захворювань, лікування, активний відпочинок); соціально-політична культура (практика встановлення, збереження і зміни соціальних інститутів)⁸. Матеріальна культура, як і духовна, представлена різноманітними соціальними інститутами, функції яких також мають педагогічний характер. Наприклад, інститут сім'ї і шлюбу, інститут фізичної культури і спорту тощо.

Соціальні інститути культури постають як суб'єкти виховних впливів у суспільстві, які спрямовані на забезпечення засвоєння підростаючими поколіннями існуючих культурних цінностей, створених як духовною, так і матеріальною культурою. «Культурні цінності – це вихована у свідомості людей значущість тих чи тих дій, предметів, властивостей людини, явищ, процесів тощо, і сприйняття їх як мети життя. Це абстрактне поняття про те, що таке «добре» й «погано»,

⁶ І. В. Бичко, *Філософія*, Київ 1994, с. 528-542.

⁷ Д. Белл, *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*, Москва 2004; П. Друкер, *Управление в обществе будущего*, Москва 2007; А. В. Клименко, *Обществознание*, Москва 2004.

⁸ П.Ф. Дик, *Культурология: учебное пособие для вузов*, Ростов н/Д. 2006.

«правильно» й «неправильно», «потрібне» й «непотрібне», «позитивне» й «негативне» тощо. Цінності є еталоном, ідеалом. Жодне суспільство не може обійтися без цінностей і кожний суспільний устрій установлює, що саме для нього є цінністю⁹.

Для дослідження соціокультурної сутності виховання важливе значення має розмежування понять «культура і цивілізація». У філософському значенні поняття „культура” часто виступає синонімом поняття „цивілізація” і відображає людський прогрес у цілому. Однак, в трактуванні Л.Васильєва культура розуміється як духовна сторона суспільного життя, а цивілізація – як матеріальна культура; цивілізація визначає межі виховних систем, а культура дає їм основу змісту¹⁰.

В наукових дослідженнях використання категорії „цивілізація” створює можливість здійснення аналізу виховання у соціологічному контексті, що дозволяє виявити закономірності розвитку виховання відповідно до історичних етапів розвитку суспільства; розкрити сутність багатьох важливих рис виховних традицій, виявити їх історичне коріння та соціокультурні детермінанти, що обумовили їх появу; зробити зрозумілим історичне походження передумов і наслідків появи виховних традицій; відкрити соціально-історичну перспективу при аналізі процесу виховання, його функцій, цілей і норм, інституціональних зав'язків і можливостей¹¹.

Виховна обумовленість культури та культурна обумовленість виховання передбачає розв'язання ряд функцій. Одна з основних функцій – це *приспособлення природного середовища до потреб людини*, його перетворення, що спричиняє необхідність технічного, технологічного, наукового розвитку. З перетворюючою функцією пов'язана *адаптивно-захисна функція*, яка полягає у тому, що культура створює і удосконалює різноманітні засоби захисту людини, причому, не лише матеріальні у вигляді вогню, одягу, житлових будівель тощо, а й у вигляді накопичених знань. Без цього існування людського суспільства практично є неможливим.

Вказані функції культури пов'язані з проблемою дефініції понять «природа – культура». Поняття «природа» – одне з найширших. Природа – об'єктивна, незалежна реальність, яка передує людському соціально-культурному існуванню, навіть і самій людині, як її організм чи антропологічні характеристики. «Об'єктивно-історичне існування природи, культури і суспільства представляє собою нерозривну єдність,

⁹ Г. В. Дворецька, *Соціологія*, Київ 2013.

¹⁰ Л. С. Васильєв, *Цивілізації Сходу: специфіка, тенденції, перспективи*, Москва 1995, с. 141-151.

¹¹ С. І. Лобанова, *Соціокультурні детермінанти формування моделей виховання дітей і молоді у Стародавньому Римі*, Луцьк 2011; Г. Б. Корнетов, *Цивілізаційний підхід к изучению всемирного историко-педагогического процесса*, Москва 1994; А. О. Рижанова, *Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті*, Луганськ 2005.

цілісність, розвиваючись як природно-історичний та культуротворчий процес життєдіяльності суспільства. Можливості буття культури задаються природою. Природа в тій чи іншій інтерпретації відтворюється у культурі. Свідчення такої залежності можна виявити на всіх рівнях існування різних культур: від виготовлення знарядь праці й розвитку технології трудової діяльності до особливостей побуту та явищ духовного життя»¹².

Закони природи є зовнішньою силою, діють паралельно з законами суспільного розвитку та по-різному впливають на різні сторони суспільного життя. На думку В.Ляміна можна виділити такі особливості цього впливу:

1. Природа створює можливості розвитку суспільства, але лише з розвитком матеріального виробництва ця можливість стає дійсністю.

2. Закони природи, впливаючи на виробництво, можуть надавати специфічні риси розвитку багатьом соціальним явищам.

3. Дія природних законів може прискорювати або сповільнювати суспільний розвиток через природні ресурси.

4. Специфічні закони розвитку природи зумовлюють особливості розвитку сільського господарства, а своєрідність органічного світу також впливає на розвиток виробничих сил.

5. Закономірності функціонування і прояву (розвитку) природних явищ можуть знищувати плоди цивілізації.

6. Вплив природного середовища багато в чому визначає характер виробництва, розміщення виробничих сил суспільства, побутове життя.

7. Природні умови впливають на формування і розвиток фізіологічних, психічних і духовних особливостей народів.

8. Неконтрольована могутня індустріальна діяльність людства набула такого масштабу, що склалась загроза самим природним основам існування людей і всього живого¹³.

Вказані особливості впливу природи на людину і суспільство свідчать, що процес людського буття не може існувати без взаємозв'язку із природою. Цей взаємозв'язок є необхідною передумовою існування людини. Однак, змістом людського буття є культурне вивільнення із стану безпосередньої залежності від природи,

¹² Л. Т. Левчук, *Історія світової культури*, оп. cit., с. 6-7.

¹³ В. С. Лямін, *Философские проблемы географии*, [в:] *Современные проблемы естественных, технических и социально-гуманитарных наук*, ред. В.В. Миронов, Москва 2006.

її підпорядкування людському розуму. «Перебуваючи в об'єктивному, незалежному від неї зв'язку з природою, людина виробляє суб'єктивні засоби та створює умови оволодіння цим зв'язком. Таким чином, створюється «друга природа», яка створена людиною в процесі праці та предметно введена у сферу соціальних зв'язків, олюднена, соціалізована природа. Фізіологічна непристосованість, порівняно з представниками рослинного і тваринного світів, людини до навколишнього середовища компенсується її здатністю досягнути світ в особливий духовний спосіб і пристосуватися до нього (світу) шляхом окультурення стосунків природи і людства¹⁴.

Отже, культура і природа знаходяться в діалектичній єдності. В результаті взаємозв'язку культури і природи та людини формується олюднене (окультурене) природне середовище. На думку П. Сорокіна, це середовище виступає у формі людей (мертвих і живих), результатів їх діяльності у вигляді «матеріальної культури» (будинки, дороги, заводи, книги, тощо), духовної культури (знань, вірувань, почуттів, мови, звичаїв, тощо)¹⁵. В соціології воно дістало назву «соціально-психологічне середовище». П. Сорокін звертає увагу на швидке зростання ролі культури як соціально-психологічного середовища в життєдіяльності людей. «Покоління людей, у процесі історичного розвитку як результат свого життя і діяльності, залишали після себе шар соціально-психологічного середовища, який, накопичуючись, утворював межу, що віддалила людей від природи. У результаті цього, сьогодні людина живе не стільки на лоні природи, скільки у лоні культури. Вона оточує нас всюди, і людина тепер пристосовується не стільки до умов природного, скільки до умов культурного середовища. Пристосовуючись до культури, ми пристосовуємось і видозмінюємо природу»¹⁶.

У педагогічному розумінні близьким є поняття «соціальне середовище», яке на думку Г. Дементьєва полягає у тому, що воно має здатність спрявляти на людину той чи інший освітній вплив. У цьому розумінні будь-яке соціальне середовище є соціально-педагогічним середовищем¹⁷.

Таким чином, перетворююча і адаптивно-захисна функції культури забезпечують педагогічний характер соціального середовища. Саме у цьому олюдненому, соціально

¹⁴ Л. Т. Левчук, *Історія світової культури*, оп. cit., с. 7-8.

¹⁵ П. А. Сорокін, *Общедоступный учебник социологии: статьи разных лет*, Москва 1994, с. 16-21.

¹⁶ Ibidem, с. 182-183.

¹⁷ Г. Г. Дементьев, *Процесс формирования личности под влиянием социальной среды в современных условиях*, Москва 2000, с. 42.

-психологічному середовищі і розгортається процес виховання, тобто виникає соціокультурний простір, у якому відбувається формування і виховання особистості.

Крім цих культура виконує і *аксіологічну, або ціннісно-орієнтаційну функцію*, яка за своєю суттю також є педагогічною. Вона відображає якісний стан культури – систему норм і цінностей. Культура формує в людини цінності, які є соціально значущими для даного історичного часу. Сформованість в людини тих чи інших цінностей є критерієм її вихованості для конкретного суспільства або соціальної групи.

Культура формує цілу сукупність норм у різних сферах життєдіяльності, виконуючи *нормативно-регулюючу функцію*. Наприклад, норми моральної поведінки; норми технологічного поведінки у праці; фундаментальні норми (табу на канібалізм, батьковбивство, кровозміщення); норми харчування, норми стосунків чоловіка й жінки, дітей і дорослих тощо¹⁸. Нормативно-регулююча функція культури підтримується такими системами, як мораль і право і має соціалізаційно-виховний характер.

Наступною функцією культури є власне *виховна функція*. Культура робить людину людиною. Оволодіння культурою – це завдання і в той же час засіб виховання. Індивідуальний культурний досвід дитини визначає критерії самооцінки і характеристики дитини, а також формує завдання виховання і способи їх досягнення. Зміст виховання, його традиції, аксіологічні акценти, технології, форми прояву вихованості людей та їх поведінка – важливі складові будь-якої культури.

По мірі засвоєння знань, вірувань, ідеалів, символів, цінностей, норм, звичаїв, традицій соціальної групи, свого народу і всього людства, індивід стає повноцінною особистістю і членом суспільства. При цьому кожне нове покоління, кожна окрема особистість незмінно проходить свій, і тільки свій шлях освоєння культури суспільства. Це засвоєння може здійснюватися, як організовано під контролем суспільства і його структур в установах виховання і освіти, так і самостійно шляхом самовиховання і самоосвіти. У результаті людина не тільки стає носієм і продовжувачем культури, а й долучається до соціального життя, отримує або змінює свій соціальний статус і соціальну роль¹⁹. Таким чином, відбувається соціалізація людини, у процесі якої продовжує здійснюватись виховання. Ці процеси відбувається протягом всього життя. Вони стабілізують суспільство, забезпечують необхідні умови його функціонування, наступність розвитку. Характер соціалізації, її механізми зумовлюють тип культури. Механізмом передачі культури виступає “традиція“, яка стереотипізує існуючий досвід,

¹⁸ В. А. Соколова, *Основи соціології*, Ростов н/Д, 2004.

¹⁹ *Ibidem*, с. 112.

що надає стійкості певним культурним формам і у такому вигляді забезпечує його передачу новим поколінням. «Педагогічні традиції - це культурно обумовлені стереотипи виховання, які надають соціального характеру педагогічній дії і обумовлюють культурновідповідне формування людської суб'єктивності»²⁰. Таким чином, процес освоєння культури за своїм *змістом* і суттю є педагогічним процесом.

З іншого боку, виховання багато в чому визначає долю конкретних культур. Воно сприяє їх збереженню, розвитку, модернізації або ж навпаки – руйнує чи консервує. Виховання може надати культурі таких характеристик, як цілісність, елітарність або масовість тощо. І в відношення виховання та культури вказує на те, що виховання є *засобом* розвитку культури.

Виховною за своєю суттю є також *інформаційна функція* культури. Вона пов'язана з такими важливими потребами людини, як спілкування, накопичення, збереження інформації і передача її у вигляді соціального досвіду в просторі і в часі. Ця функція пов'язана з самою важливою соціальною потребою людини – спілкуватися.

Культура виконує в суспільстві антистресову функцію, яка за своєю суттю є психолого-педагогічною. Діяльність соціальних інститутів мистецтва і спорту (музеї, виставки, кінематограф, театр, телебачення, розважальні і спортивні заклади тощо) а також розвиток специфічних інститутів духовної культури (живопису, музики, танців, літератури, поезії тощо) спрямовані на забезпечення психологічного комфорту людини, уникнення стресових, конфліктних ситуацій, які ведуть до соціально-дезадаптованої поведінки.

Складність і поліструктурність соціального феномену культури, його функціональні характеристики, їх педагогічний зміст вказують на те, що виховання є не лише соціальним, але і культурним феноменом. Різниця полягає у тому, що в контексті соціології акцентується функціональність виховання як соціального інституту; в контексті культури, акцент робиться на його нормативно-ціннісному змісті, регулятивній ролі і консолідуєчому потенціалі. Адже першопочатково культура і виховання розглядались як синоніми. Виховання завжди включало знання, цінності, норми, соціальні зразки поведінки тощо, що позиціонувало його як культурний феномен. Соціологічний контекст виховання репрезентує його на загальноцивілізаційному та регіональному рівнях, враховує взаємодію з об'єктивними конкретно

---

²⁰ Г. Б. Корнетов, *Цивилизационный подход...*, op. cit., с. 48.

-історичними умовами і соціальними інститутами, що здійснюють як цілеспрямований, так і опосередкований вплив на особистість.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белл Д., *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*, Москва 2004.
2. Бичко І. В., *Філософія*, Київ 1994.
3. Васильев Л. С., *Цивілізації Сходу: специфіка, тенденції, перспективи*, Москва 1995.
4. Гагаев П. А., *Культурно-исторический аспект развития отечественных философско-педагогических учений XVIII - XX веков*, Волгоград 2000.
5. Голубева Г. А., *Социология*, Москва 2004.
6. Дворецька Г. В., *Соціологія*, Київ 2013.
7. Дементьев Г. Г., *Процесс формирования личности под влиянием социальной среды в современных условиях*, Москва 2000.
8. Дик П.Ф., *Культурология: учебное пособие для вузов*, Ростов н/Д. 2006.
9. Друкер П., *Управление в обществе будущего*, Москва 2007.
10. Клименко А. В., *Обществознание*, Москва 2004.
11. Корнетов Г. Б., *Цивилизационный подход к изучению всемирного историко-педагогического процесса*, Москва 1994.
12. Левчук Л. Т., *Історія світової культури*, Київ 2010.
13. Лобанова С. І., *Соціокультурні детермінанти формування моделей виховання дітей і молоді у Стародавньому Римі*, Луцьк 2011.
14. Лямін В. С., *Философские проблемы географии*, [в:] *Современные проблемы естественных, технических и социально-гуманитарных наук*, ред. В.В. Миронов, Москва 2006.
15. Максакова В. И., *Лекции 1-5*, [в:] *Педагогическая антропология*, ред. В. И. Максакова, Москва 2001.
16. Рижанова А. О., *Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті*, Луганськ 2005.
17. Соколова В. А., *Основы социологии*, Ростов н/Д. 2004.
18. Сорокин П. А., *Общедоступный учебник социологии: статьи разных лет*, Москва 1994.
19. *Соціологія*, ред. В. Г. Городяненко, Київ 2003.